



Book Review

Germund Larsson
*Förbrytelser och förvisningar:
Bestraffningssystemet i de svenska
läroverken 1905–1961*

Uppsala universitet (PhD diss)
2018, 296 pp.

Kan vi förvänta oss att bestraffningssystem i skolan är logiska och transparenta? Det är en fråga som väcks när jag läser utbildningshistorikern Germund Larssons avhandling om orsakerna till, och logikerna bakom, förvisningsstraffet i de svenska läroverken 1905–1961. Förvisning, eller reglering som det också har kallats, var det strängaste straffet inom läroverken. Det var ett strängare straff än aga, vilket var en legitimerad bestraffningsmetod inom denna skolform till 1928. Att det värsta en läroverkselev kunde bestraffas med var att förvägra honom/henne att (för en tid) studera och ta sin examen måste förstås mot bakgrund av att läroverksexamen var ett krav för vidare akademiska studier och en nödvändighet för att nå höga samhällspositioner för unga män och en väg ut i offentligheten för borgerlighetens unga kvinnor. Som Larsson visar i avhandlingen var det ett straff som omgärdades av offentlig skam både för eleven och dennes familj – det var ju svårt att dölja för omgivningen att en flicka eller pojke som antagits till läroverk plötsligt inte gick i skolan längre. Förvisningen riskerade att påverka en ung persons framtid på ett sätt som säkert upplevdes som oåterkalleligt. Hur det gick för de förvisade eleverna förtäljer inte den här avhandlingen, men det förefaller troligt att deras karriärvägar

följde en krokigare bana och att många dörrar som annars varit öppna stängdes för dem, men att detta också förändrades över tid. Inte minst eftersom förvisningsstraffen avtog samtidigt som antalet elever på läroverken ökade (jfr figur 1, s. 42 med figur 2, s. 61).

Utifrån att förvisningsstraffet riskerade att påverka unga människors framtidsutsikter är det intressant att läroverken relativt självständigt kunde besluta om vilka elever som skulle drabbas av det. Larsson upplyser oss om att bestraffningsmetoderna var reglerade centralt i läroverksstadgorna, men att det saknades en centralt angiven bestraffningskala och att läroverken, från 1948, fastställde sina egna ordningsföreskrifter och ordningsregler. Det ”medförde att samma förseelser och förbrytelser kunde bestraffas olika inom samma läroverk. Det fanns också stora skillnader hur man bestraffade lärjungarna mellan olika läroverk.” (s. 50). Samtidigt skulle läroverkskollegiets beslut om förvisning fastställas av de centrala skolmyndigheterna för att vinna laga kraft. Därför finns samtliga 1367 förvisningsärenden som beslutades 1905–1961 (då det sista förvisningsärendet inkom) registrerade, och i de flesta fall bevarade, i de centrala skolmyndigheternas arkiv. Det är alla dessa ärenden som Larsson studerar i avhandlingen som därmed utgör en slags totalstudie över förvisningsärendenas praktik under en lång och omvälvande period i svensk historia. En sådan ansats är lovvärd i en tid då många avhandlingar med historiska perspektiv tenderar att begränsas i såväl tid och rum som i analytiskt fokus.

Avhandlingens övergripande syf-

te beskrivs som ”att ge en bredare och fördjupad förståelse för de statliga läroverkens makt att döma och bestraffa lärjungar inom läroverkens bestraffningssystem under 1900-talets sex första decennier.” (s. 13). Syftet konkretiseras i frågeställningen: ”hur fungerade och förändrades läroverkens bestraffningssystem under perioden 1905–1961?” (s. 14). Avhandlingen är indelad i fyra delstudier. Först undersöks förvisningarnas omfattning och vilka förseelser som låg till grund för dem samt hur detta förändrades över tid (kapitel 3). Resultaten visar att stöld, subordinationsbrott (dvs att eleven inte följde läroverkets regler, förbud mot att vistas på vissa platser, skolk etc.), inbrott och förfalskning utgjorde de mest frekventa grunderna till förvisning. I den andra delstudien (kapitel 4) undersöks bestraffningssystemets juridiska räckvidd ur ett rumsligt perspektiv. Här visar Larsson att läroverken kunde ingripa mot sådant som skedde långt utanför läroverkets väggar – eleverna var övervakade också när de rörde sig i staden och i bostaden. Den tredje delstudien (kapitel 5) handlar om aktörerna som hade auktoritet att agera för att åstadkomma en förvisning. Allt från skolöverstyrelse och rektor till vaktmästare och inackorderingsvärdinnor berörs. Den sista delstudien (kapitel 6) behandlar förklaringsfaktorer bortom de formella regelverken – hur läroverkens beslut påverkades av föreställningar och rationaliteter kring aspekter som ”ideal, sanning, lögn, social bakgrund, kön, fysiska förutsättningar, arv, intelligens och psykisk sjukdom.” (s. 14). I själva verket undersöks också föreställningar om sexualitet, även om det inte skrivs ut.

Teoretiskt säger sig avhandlingen guidas av Foucauldianska perspektiv på makt och styrning. Särskilt uppmärk-

sammats begreppet *governmentality* och sociologen Nikolas Roses vidareutveckling av den här formen av maktanalys. Dessa perspektiv lämpar sig för att förstå hur kunskap används i styrningens tjänst, tex genom hur olika former av expertis skapar objekt genom att problematisera vissa beteenden, företeelser eller grupper av människor, samt hur människor disciplineras till att styra sig själva, t.ex. genom övervakning och sanktioner (som också kan innefatta belöningar). Men om man som Larsson vill utforska hur ett bestraffningssystem fungerade och förändrades, alldeles oavsett vilka andra typer av sanktioner eller styrningstekniker som förekom på läroverken, och där huvudfrågan inte handlar om hur bestraffningssystemet skapade självreglerande elever, så kanske Roses verktygslåda hade behövt modifieras. Larsson skriver att Rose menar ”att makt och maktutövning kan analyseras utifrån dimensionerna *problematizations, explanations, technologies, authorities, strategies* och *subjectivities*.” (s. 26). Larsson stannar vid de första fyra dimensionerna och förklarar inte varför han inte studerar *strategies* och *subjectivities*. Vidare används teorin sparsamt i de empiriska kapitlen. Jag kan inte se att Roses teori blir särskilt nyttjad eller utmanad även om Larssons empiri faktiskt ger utrymme för detta. Exempelvis visar Larsson att det fanns många aktörer som konkurrerade om auktoriteten i förvisningsärendena. Bland annat kom skolläkarna att bli en mer erkänd expertis inom skolväsendet från 1940-talet och framåt vilket innebär att de blev en ny auktoritet inom kollegiet. Hur olika professioner och andra aktörer konkurrerade om sanninganspråk och expertherravälde och därmed vad som utgör auktoritet skulle kunna ha diskuterats mer med hjälp av Roses teori.

Inte minst hade det varit intressant om Larsson hade kunnat lyfta fram eleverna själva som aktörer i förvisningsärendena. I avhandlingen nämns endast de så kallade ordningsmännen som en aktör. Ordningsmännen var elever som ansvarade för ordningen i sin klass. De utsågs av rektor eller klassföreståndare och de kunde få betalt för sitt uppdrag. Men övriga elever var inte passiva brickor i auktoriteternas spel om förvisningsärendena. Enskilda elever kan ju velat straffa ut sig själva för att de vantrivdes, de kan ha tagit sina kamrater i försvar eller så kan de ha angivit andra elever och på så sätt varit aktörer i förvisningsärenden. Ett exempel på det senare när klasskamrater berättade för sin klassföreståndare att en flicka i klassen var gravid vilket resulterade i att hon förvisades i två terminer. (s. 208). Vad innebar det för läroverkselever att de inte enbart var bevakade av vuxna med olika professioner eller vårdnadsansvar utan även av sina kamrater? Som barn- och barndomsforskare blir jag beklämd över att ungdomarna inte uppmärksammas som möjliga aktörer i sina och andras liv. Hur ett bestraffningssystem i skolan ser ut påverkas inte bara av regler, professioner och formella auktoriteter utan också av ungdomars beteenden och syn på sig själva och inte minst relationerna ungdomar emellan.

Här hade den historiska barn- och ungdomsforskningen, som helt saknas i forskningsöversikten, kunnat bistå med möjliga ingångar. Ett av de svenska pionjärarbetena på detta område är Bengt Sandins avhandling *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan* (1986). Den handlar visserligen varken om läroverken eller samma tidsperiod som Larsson undersöker, men den belyser hur såväl barn som föräldrar har förhandlat och förhållit sig till skolan. Sandin visar dessutom hur den rumsliga aspekten på var barn

och ungdomar har uppfattats som ett problem har förändrats över tid. Detta hade kunnat uppmärksammas i Larssons kapitel med den med Sandins avhandling närliggande titeln "Läroverket, staden och bostaden". Detsamma gäller Maria Sundkvists avhandling (1994) som handlar om hur Norrköpings barnavårdsnämnd under 1900-talets första decennier ingrep mot barn och unga som begick normbrott. Det handlade om barn och unga som uppehöll sig på platser där barn inte förväntades vara, som stal, rökte, drack alkohol, skolkade och klottrade – kort sagt barn och unga som begick liknande förseelser och förbrytelser som dem Larsson kartlägger i sin avhandling. Sundkvist ägnar ett helt avsnitt åt hur läroverkens kollegier fungerade som en slags borgerlighetens barnavårdsnämnd. Det hade varit klädsamt om Larsson hade använt denna referens, inte minst eftersom han också uppmärksammar relationen mellan läroverkskollegierna och barnavårdsnämnderna i förvisningsärendena.

Metodavsnittet innehåller främst en redogörelse för den omfattande materialinsamlingen, men saknar metodologiska diskussioner om hur materialet har analyserats och vilka begränsningar materialet har satt för analysen. Vi får bara veta att "förseelserna och förbrytelserna [analyseras] utifrån olika kategorier" (s. 34) som förhåller sig till läroverkens föreskrifter och regler samt till strafflagen. Jag hade önskat en tydligare diskussion angående hur kategorier kan utläsas utifrån förvisningsärendetexter som troligen förändrats över tid och sett olika ut vid olika läroverk. Det måste ha varit en svår och grannlaga uppgift att kategorisera drygt 1300 förvisningsärenden, men detta komplexa arbete blir inte synligt för läsaren. Det hade också varit önskvärt om Larsson problematiserat hur man kan granska texter för

att inte enbart avtäckta det explicita (det som sägs utgöra anledningen till en förvisning) men även det som kan vara en bakomliggande orsak. Hur kommer man åt det som ansågs så självklart att det inte behövde uttryckas?

De här frågorna blir viktiga i relation till det överraskande resultatet att stöld var den vanligaste förvisningsorsaken såväl för pojkar som flickor, trots att det inte skrevs fram som det väsentligaste brottet i läroverksstadgorna (där våld och kränkande behandling mellan elever var det enda uttryckliga förbudet, se s. 73). Kanske var det så att förvisningar för en del förseelser, tex stöld, inte grundades i förseelsen i sig utan i förklaringen till beteendet. Det egentliga skälet för förvisningen låg då i hur kollegiet betraktade de bakomliggande orsakerna till stölden/stölderna som en elev begått. Om detta stämmer pekar det på nödvändigheten att inte fastna i en kategorisering där allvarlighetsgraden av förseelserna förstås utifrån deras kvantitativa frekvens. Istället behövs andra metodologiska ansatser, som exempelvis uppmärksammar hur elevers upprepade förseelser och förbrytelser slutligen ledde till en förvisning. Kort sagt behövs en metod för att fånga vad det var som fick bägaren att rinna över för kollegiet. Det ska sägas att Larsson konstaterar att förvisningsfallen var komplexa och att det ”ofta är svårt att härleda en förvisning till en viss händelse” (s. 85). Larsson delar frikostigt med sig av intressanta fall där läsaren kan följa hur vägen mot förvisning såg ut för enskilda elever. Han har också gjort en lokal undersökning av förvisningsärendena vid Högre allmänna läroverket i Uppsala som visar att förvisningsärendena där ofta handlade om en kombination av förbrytelser: stöld och tillgrepp var i sig inte den allvarligaste förseelsen, utan det var en stöld i kombination

med andra förseelser som orsakade en förvisning (s. 96). Men en metodologisk diskussion om hur man kan fånga komplexiteten och generalisera utifrån de resultat som framträder i de enskilda fallen och i den lokala undersökningen hade underlättat. Förutsättningarna för detta finns i avhandlingen. Ett resonemang som band ihop resultaten från kapitel 3 (delstudien om förvisningarnas omfattning och vilka förseelser som låg till grund för dem) och kapitel 6 (delstudien om hur läroverkens beslut påverkades av föreställningar om en rad aspekter) hade kunnat räta ut en del av de frågetecken jag radar upp här.

Flickor fick tillträde till läroverken först år 1927 och under större delen av undersökningsperioden utgjorde flickeleverna ett mindre antal än pojkeleverna. Det var först i slutet av 1950-talet som nästan lika många flickor som pojkar läste en real- eller gymnasieutbildning vid ett läroverk. Flickornas andel bland förvisningsärendena utgjorde följaktligen en mindre andel, men Larsson framhåller att flickor också var underrepresenterade i och med att endast 7 procent av förvisningsärendena rörde en flicka (s. 78–80). Detta faktum gör det intressant att jämföra hur kön inverkar på förvisningsärendena, men tyvärr presenterar inte Larsson en samlad tabell över vilka förseelser förvisade pojkar respektive flickor hade begått. Istället får läsaren kombinera tabell 7 (s. 93) med tabell 13 (s. 205) för att se intressanta likheter och skillnader. Det som framkommer då är att den vanligaste förseelsen bland såväl förvisade flickor som pojkar var stöld, att hemfridsbrott och fylleri inte alls ledde till någon förvisning av flickor medan det var förseelser som pojkar begick och straffades för, samt att 5 av det totala antalet 58 sexual- och sedlighetsbrott handlade om flickor. Det är inte mycket

ur kvantitativ synpunkt men det finns anledning att dröja vid de kvalitativa skillnaderna i hur pojkar och flickor behandlades. Larsson visar att flickor som blev gravida antingen blev förvisade eller så avgick de i tysthet utan att läroverkets bestraffningssystem aktiverades på formellt sätt. Också en flicka som blivit gravid efter våldtäkt förvisades och utsattes därmed för en bestraffning. Pojkar som gjort en flicka gravid behandlades annorlunda. Det finns exempel på läroverkspojkar som fick fortsätta sin utbildning medan flickorna fick sluta. Två pojkar blev emellertid förvisade men i båda fallen motsatte sig delar av kollegiet förvisningen, bland annat med hänvisning till att det skulle vara ett stöd för abortrörelsen om pojkar som gjort flickor med barn bestraffades med förvisning från läroverken! (s. 205–211) De här exemplen visar på det oerhörda stigma som en graviditet utom äktenskapet utgjorde för flickor och kvinnor långt in på 1900-talet. Faktum är att det var ett stigma som även riskerade läroverkens rykte. Larsson framhåller på flera ställen att graviditeter tycks ha skötts utanför läroverkens bestraffningssystem. Det väcker min nyfikenhet och jag undrar vilken roll de så kallade frivilliga, tysta avgångarna kan ha spelat för resultaten? Fanns det informella bestraffningssystem vid sidan av de formella?

Betydelsen av kön kan undersökas utan att göra jämförelser mellan pojkar och flickor. Avhandlingen innehåller många exempel där föreställningar och ideal kring maskulinitet hade kunnat kontextualisera förseelserna och förbrytelserna som läroverkspojkar be gick samt hur sådana föreställningar inverkar på hur förseelserna bedömdes av de olika auktoriteter som agerade i förvisningsärendena. Men Larsson tenderar att synliggöra kön endast när

flickor finns med i bilden, och på så vis blir delar av avhandlingen blind för vad föreställningar om kön har gjort i relation till pojkar.

Slutligen, detta är en avhandling som bygger på ett gediget och rikt empiriskt material och arbete. En styrka är att Larsson har arbetat mycket med att kontextualisera sina fynd. Vilka stöder som begicks relateras exempelvis till förändringar av konsumtionsmönster vilket ger en lärorik läsning med många aha-upplevelser. Avhandlingen väjer inte heller för att se hur bestraffningssystemet nådde utanför läroverken. Därmed har Germund Larsson skapat en otrolig katalog över ungdomars vardagsliv. Hans avhandling kommer säkert läsas och användas av många – både av dem som vill fördjupa sig i läroverkens historia och av dem som är intresserade av ungdomens historia.

Referenser

- Sandin, Bengt. *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*. Diss. Lund: Arkiv, 1986.
- Sundkvist, Maria. *De vanartade barnen: Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903–1925*. Diss. Uppsala: Hjelm, 1994.

Johanna Sköld
Linköpings universitet
johanna.skold@liu.se